

BAJKA O GORJANCIH JESENI 1945

(Odlomek iz »Prigod stražarja Primoža«)

Niko Košir

— Devetnajsti oktober, naslednja noč in jutro dvajsetega oktobra, — tako je nadaljeval svojo pripoved Primož Poljanec, ko je srknil kozarec žlahtne črmine, — so bili tako mirni, kakor sem jih malo doživel v partizanih. Bilo je zatišje pred hudo uro.

Ampak mi je niti slutili nismo. Ni pa bilo tako v brigadnem štabu. Tam so že morali nekaj vedeti, zakaj dvajsetega oktobra okoli pol osmih zjutraj nam je štabni kurir prinesel ukaz, naj bomo pripravljene: vojska naj hodi opremljena za boj, ves material naj bo pospravljen, konji zapreženi, mule osedlane. Začudeno smo se spogledali. Sprva smo mislili, da se pripravlja kak nov pohod, in že nam je bilo žal, da bomo morali iz prijaznih krajev okoli Pleterij, kjer so bili v jesenskih barvah žareči gozdovi zdaj pravi čudež nezemeljske lepote. Spraševali smo kurirja in silili vanj, naj nam pove, kam bomo šli. Pravi, da ne ve ničesar. Sporočil nam je vse, kar so mu v štabu ukazali.

Tedaj pa so se v morečo tišino jasnega oktobrskega dne tam nekje pri Kostanjevici oglasili topovi. Potlej se nam je zazdelo, da slišimo ropot tankov po cesti iz Kostanjevice v Novo mesto, in nato tam nekje okoli Šentjerneja. Nad nami so se kot trop razdraženih sršenov spreletavala nemška letala. Njihove strojnice nekoga obstreljujejo. Vse bolj čudno nam je pri srcu. Godi se nekaj nenavadnega, česar še nisem doživel, pa tudi večina tistih ne, ki so z mano.

Nenadoma pa je nekdo — bogvedi, kdo je bil — izrekel besedo: nemška ofenziva. S tem še ni bilo nič povedanega, a nekolikanj nam je le odleglo. Tisto neznano, kar nas je vse jutro begalo in plašilo, je dobilo vsaj svoje ime.

Čas pa se skoraj ne premakne. Minute leno polze. Nestrpnost se nas loteva. Zdi se nam, da že celo večnost čakamo novega glasu iz štaba. Od tam pa nič. Nazadnje mi zmanjka potrpljenja; sam stopim tja, da bi poizvedel, kako in kaj. Da naj čakamo, tako se je glasil odgovor, nadaljnjih ukazov.

Pa jih ni bilo treba dolgo čakati. Že je pri nas kurir, ki nam pove, da je zaukazano nagel umik na Gorjance.

Krenili smo na pot in kmalu ujeli za rep glavnino naše vojske. Pri porušenem gradu Prežek smo se prvič ustavili in malo posedli,

vojska pa je zasedla obrambne položaje. Na zapuščenem velikem grajskem vrtu je bilo po drevesih in po tleh polno sočnih, debelih in lepo pisanih jabolk; kakor drugi sem jih nabral v nahrbtnik, natlačil po žepih in za srajco. Ko smo se čez nekaj ur umikali iz teh krajev, se mi je zdelo, da so drevesa na tem pravljичnem vrtu prav tako polna, kot so bila takrat, ko smo prišli, toliko sadja je bilo tisto jesen.

Ampak zdaj ne utegnemo več misliti ne na izobilje sadja ne na lepo jesen. Nemci so nam že za petami. Tu je tisti dan prvič prišlo do spopada med njimi in našo vojsko. Krogle nam žvižgajo nad glavami. Mine padajo okoli nas kot gosta toča. Že so pri nas, ki smo nekaj sto metrov za bojno črto, prvi ranjenci. Večina je, na srečo, le laže ranjena. Pomagamo jih odpremiti više v Gorjance.

Borba pa je vse srditejša. Zdaj ne streljajo samo na enem koncu, temveč okoli in okoli nas. Pripravljeni smo, da tudi sami posežemo v boj, če bo treba.

No, takrat v borbo še nismo posegli. Pozno popoldne smo dobili povelje za umik na Gorjance, k Sv. Miklavžu in k Sv. Jeri. Prepričan sem bil, da nas čaka prebijanje skozi trdno sklenjen sovražnikov obroč. Pa sem se zmotil. Umikali smo se brez težave, samo s tolikšno naglico, da nam je v tistih gorjanških strminah zmanjkovalo sape.

Nekje blizu Sv. Miklavža nas je zatekla noč in za nekaj ur končala naše blodnje. Po izkušnjah sodeč, tako vsaj so menili stari borci in poveljstvo, se Nemci ponoči ne bodo spustili z nami v bitko. To pa seveda ni pomenilo, da smo mirno spali. Le kdaj pa kdaj je kdo za hip zadremal, ker že ni mogel drugače. Večina vojske je bila na straži, v patroljah in, kajpak, na obrambnih položajih. Vsakdo na svojem mestu strmo boljči v noč in napeto posluša. Vsaka suha vejica, ki počí, vsak osamel prhut spečih ptičev, ki sanjajo o kdo ve čem, je dogodek, ki nas bega in za katerim se utegne skrivati nič koliko presenečenj. In vrh tega je okoli nas vse polno tistih prekletih skovirjev — nemara pa jih le ni bilo toliko! — ki skovikajo v noč brez konca. Naše patrolje hodijo okoli taborišča neslišno kot prikazni, straže se potihoma izmenjavajo in si šepetajo svoja gesla.

No, pa smo prečumeli tudi tisto oktobrsko noč. Nemci si ponoči res niso upali tvegati napada. Komaj pa se je na obzorju pokazala rahla sled prve jutranje zarje, že smo zagledali blizu pred sabo nemške vojake v zelenih uniformah. Skriva se za debelimi debli bukev so se bližali našim položajem.

Dih nam zastane. Zdaj so Nemci skoraj tikoma pred nami. Od prvih nas loči le petnajst do dvajset metrov. Zadeva postaja povsem

resna. Za razmišljanje ni več časa, za obotavljanje še manj. Nemara je tudi kdo ukazal, naj streljamo, še verjetneje pa je, da smo to storili z avtoriteto, ker smo videli, da nam drugega ne preostane. Roka se mi trese, srce pa mi burno utriplje, ko merim na Nemca, ki je najbliže pred mano. Prismolil se je izza debele bukve in se sklonjen pomika proti meni. Sprožim. Nemca vrže v zrak, nato pa spodnese, da vznak telebne na tla.

Peklenski ples se je začel. Ne samo na naših položajih, temveč okoli in okoli nas. Ali kaj se godi nekaj sto metrov proč, nas presneto malo zanima. Preveč opravka imamo sami s sabo. Le kdaj pa kdaj se ozremo na levo in desno, da pogledamo, če so tovariši še na svojih mestih. So. Potlej praznimo naboj za nabojem. Nemci so zdaj v bolj spoštljivi razdalji nekakih sto, sto petdeset metrov. S seboj so odvlekli tudi mrtve in ranjene. Minometi posegajo v boj na naši in na njihovi strani. Ob plahutanju min nad glavami — pa naj bodo mine naše ali njihove — mi je nekam čudno tesno pri srcu. Tega glasu se do konca vojne ne bom privadil.

Čas pa, kakor da se je ustavil. Brez sledu je izginil tudi tisti, dolgo skrbno gojeni občutek človečnosti. Zdaj smo samo še preganjane živali, ki na življenje in smrt branimo svojo pravico do obstanka. Naša naloga je le ena: ne dati Nemcem, da nas preženejo z naših položajev.

Stiska pa je hujša in hujša. Nemci pošiljajo v boj nove vojake, nam pa že zmanjkuje municije. Sam imam le še nekaj nabojev in dve bombi za pasom. Pri drugih najbrž ni dosti boljše.

Ali glej, Nemci so se nenadoma začeli umikati. Pa bo le imel prav dobri vojak Švejk, ki je večkrat ponavljal, da se v vojni položaj vsak hip menja.

Zakaj so se umaknili, se mi je razjasnilo šele kasneje. Neki naš bataljon, ki se je na svojem odseku bolje odrezal in Nemce že pognal v beg, nam je poslal del svojih sil. Le-tem v vojaških poročilih navadno pravijo sveže sile. Pretirano sveže in spočite pa vendarle niso bile. Ves prejšnji dan so se tolkle s sovražnikom okoli Kostanjevice in Šentjerneja, se spopadle z njim pod Gorjanci, potlej pa so se umaknile na njihove vrhove, vso noč prebedele, že štiriindvajset ur ničesar zaužile in se zjutraj že nekaj ur streljale z Nemci.

Ko so torej te »sveže sile« udarile na Nemce z boka, so se le-ti začeli naglo umikati. Kaže, da je na vseh odsekih našega bojišča podobno položaj: streljanje se polagoma oddaljuje in ponehuje. Da bi, takšni, kakršni smo bili, sovražnika, ki ga je bilo nekajkrat več kot

nas, zasledovali, še misliti ni bilo. Tudi naše izgube niso bile majhne. Imeli smo precej mrtvih, še več pa je bilo hudo ranjenih.

Po umiku Nemcev smo iz previdnosti tudi mi zasedli nove položaje. Ostala polovica dneva je bila mirna. Pozno popoldne so dobili kuharji nalog, naj skuhamo nekaj hrane za vojsko, pri tem pa naj pazijo, da ne bo videti nobenega dima. V peskoviti kalužni vodi, ki so jo kdo ve kje nalovili, se je kmalu kahal riž, nekaj makaronov in ognitega krompirja, na ognju, ki so nanj nalagali le suho dračje in smrečje in suho lubje bukev. Vsak najmanjši dim bi nas lahko izdal sovražniku.

Ampak ta nas je kljub temu odkril. Kuharji so morali že skoraj kuhano kosilo ali večerjo prevrniti, naglo pospraviti svojo brkljarijo in se hkrati z vojsko umakniti na nov položaj. Tudi drugi dan je minil, ne da bi kaj toplega pojedli; zmanjkalo je, kajpak, tudi jabolk iz grajskega sadovnjaka, ki so nam dva dni tešila lakoto. Redka konzerva, ki jo je nemara kdo nosil v nahrbtniku, pa je morala čakati: lahko bo še huje.

Potlej se je zvečerilo. Tedaj se je začel pohod, ki sem mu šele kasneje razbral pravi smisel. Brigadni komandant Stane in komisar Janez sta, se mi zdi, pravilno ocenila, da bi bil odkrit spopad naše utrujene in lačne brigade z kdo ve kolikokratno sovražnikovo premočjo preveč tvegan, pa tudi brez haska, zato sta se raje odločila, da se izmuznemo iz sovražnikovega obroča z manevriranjem. Sklep je bil na moč pameten, ali nam tedaj nič preveč povšeči. Bil smo na smrt trudni in lačni; jedli bi radi in počivali in spali, ne pa se potikali okoli, iz globeli v klanec, iz hriba v globel, po blatnih kolovozih in kozjih stezah. Hodili smo in hodili, pa nikamor prišli. Že se nam dozdeva, da se vrtimo na mestu, v začaranem krogu.

Potlej niti ne hodimo več, le naše noge se same od sebe trudoma premikajo. Iz dremeža se prebudimo le tedaj, ko se kolona, vrag si ga vedi zakaj, nenadoma ustavi, da se zaletiš v tovariša, ki se kot jesenska megla vlači pred tabo, ali pa butne vate tisti, ki kakor mesečnik tipa za teboj. In že ni več ne komandantov in ne komisarjev, ne komandirjev in ne šefov odsekov, ne častnikov in ne prostakov, ne pešcev in ne topničarjev, temveč samo trudna, komaj se še premikajoča gmota, ki v gosto zaraščeni, odročni globeli, kamor najbrž nikoli ne posije sonce, saj že nekaj tednov ni bilo dežja, tam pa se noge vdirajo globoko v razmočeno blato, gmota, ki v tisti odročni globeli zadnjo tretjino noči obnemore in obleži, kjer ji je pač pošla poslednja trohica moči. Ta je legel kar v blato sredi kolovoza, oni se je zavlekel na strmi obrobek ob poti, drugi spet se je poskušal

opreti na debló smreke, da bi malce podprl nahrbtnik, ki je bil težak, ko da je sam svinec v njem, pa se je že medtem, ko da nima ne kosti in ne mišic, sesedel sam vase.

Partizanov ni več. V odročni, blatni globeli nekje v Gorjancih počiva Matjaževa vojska in spi. Spi in še mar ji ni mraz v pozni oktobrski noči in slana, ki jo je pobelila zjutraj. Tako trdno spi, da je, bi dejal, ne prebudi niti tisoč junakov, ki bi prišli in potegnili meč iz nožnic in povedali kralju, da je njegov čas prišel.

Ali glej, vojska, za katero je bilo videti, da je ne bi prebudile niti trobente, ki bodo, kakor bajajo, na sodni dan klicale mrličje iz grobov, ta vojska se je čez nekaj ur zbudila in nadaljevala svoj pohod. Bil je dan, zato hoja že nekolikanj prijetnejša; skozi otekle veke neprespanih oči si vsaj videl, kam stopaš. Zdaj niti ne godrnjamo več. Še govorimo ne več med sabo. Če bo te hoje kdaj konec, prav, če ne, tudi prav. Če bomo še kdaj jedli ali nikoli več, nam je že čisto vseeno. Čudne praznine v želodcu smo se navadili, noge pa se nekako premikajo kar same od sebe.

Naposled je bilo za tisti dan poti konec. Bilo je nekaj čez poldne, ustavili pa smo se prav blizu kraja, od koder smo prejšnji dan odšli. Nemcem pa smo le zmešali štrene. Ker se jim bliskovit napad ni posrečil in ker jim je propadla tudi zadeva z obročem okoli nas, so se z Gorjancev umaknili. Mi pa smo tisti dan pozno popoldne — prvič po nekako šestdesetih urah — pojedli nekaj toplega: na vodi skuhan riž in ognit krompir. Vse skupaj je bilo, kajpak, nezabeljeno, pa nam je vendarle imenitno teknilo.

Potlej smo nekaj dni ždeli vrh Gorjancev, in če smo se premaknili, nismo šli daleč, uro ali dve od prejšnjega kraja. Vojska je bila na položajih, pripravljena za morebitna presenečenja. Močne patrolje, včasih tudi do sto mož, ki so odhajale proti dolini in zaman iskale zveze z drugimi partizanskimi enotami, so se vračale s poročili o celih krdelih nemškega vojaštva, ki se vali po cestah in ki je zasedlo vse do zadnje vasi. Kdaj pa kdaj so nam kuharji spet pripravili kako jed; največkrat je to krompirjeva juha, in sicer iz ognitega krompirja, ki so ga kmetje na hrvatski strani Gorjancev pustili na njivah, ker se jim niti za prašiče ni zdel dober. Za priboljšek kadimo cigarete, ki si jih zvijamo iz posušenega in zdrobljenega bukovega listja.

Naša poglavitna hrana pa ni bilo tisto, kar so nam kuhali partizanski kuharji. Kakor človek vselej, kadar je najhuje, sanja najlepše sanje, tako smo tudi mi, od sveta, od drugih partizanskih enot in od

višjega poveljstva odrezani, obkoljeni od Nemcev, ki jih je bilo ko listja in trave, takrat na Gorjancih blodili o vsem mogočem. Vojske bo zdaj zdaj konec: za silvestrovo se bomo greli doma pri peči in se gostili s poticami. Eni so vedeli — pa nismo imeli radia in sploh nobene zveze s svetom — da so zavezniki končno vendarle odprli drugo bojišče, pa Nemci nanaglooma umikajo svoje sile z Balkana. Drugi so govorili, da so se zahodne vojske izkrcale na Reki in v Trstu, pa Nemci, ki se boje, da bodo njihove enote na Balkanu obkoljene, zdaj na vrat na nos beže. Nekateri so Angleže in Američane že videli, drugi so srečali angleške padalce na hrvaški strani Gorjancev. In še to in še ono. Kdo je razširjal vse te novice? Vsi in nobeden. Kdo je tem bajkam verjel? Ne mnogi. Pravzaprav nihče. Ali vendar, kako dobro dene, ko te zebe do kosti in si lačen, da se skozte vidi, in sredi nečloveške vojne pripovedovati ali vsaj poslušati pravljice o mirnem življenju doma, o prijetni toploti kmečke peči in o dišeči, z rozinami potreseni potici na beli, pogrnjeni javorovi mizi.

Nazadnje pa je bilo tudi čumenja na Gorjancih in brezplodnega sanjarjenja o skorajšnjem koncu vojne konec. Nemški val, ki nas je preplavil, se je unesel; naše patrolje so se že nekajkrat uspešno spustile z njim v boj in ga pregnale iz nekaterih hribovskih vasi. Po nekaj dneh se tovariš Janez, ki je šel s celim tretjim bataljonom v patroljo, ni več vrnil. Ostal je kar v dolini, v Mihovem pod Gorjanci. Druga patrolja je dobila zvezo s partizani na hrvaški strani, tretja s poveljstvom VII. korpusa. Potlej se je premaknila v dolino še vsa brigada. Kmalu po Prazniku mrtvih je na vsem desnem bregu Krke zaprla obroč okoli Novega mesta, kjer so Nemci skušali ostati tudi po ofenzivi.

T J A I N N A Z A J

Vladimir Kavčič

(Nadaljevanje.)

7

Prvo srečanje z mestom je za Dimitrija pomenilo ponoven stik s preteklostjo. Spregovorile so ceste, drevesa v parku, zaživel so že odmaknjeni dogodki, budil se je spomin na nekdanjo tovarišijo, oči so bile skoraj neprestano na preži in iskale znan obraz. Kakor nalašč, več dni zapored ni srečal nikogar od njih. Hodil je po ulicah, raztresen